

Редак пример тајне буквице

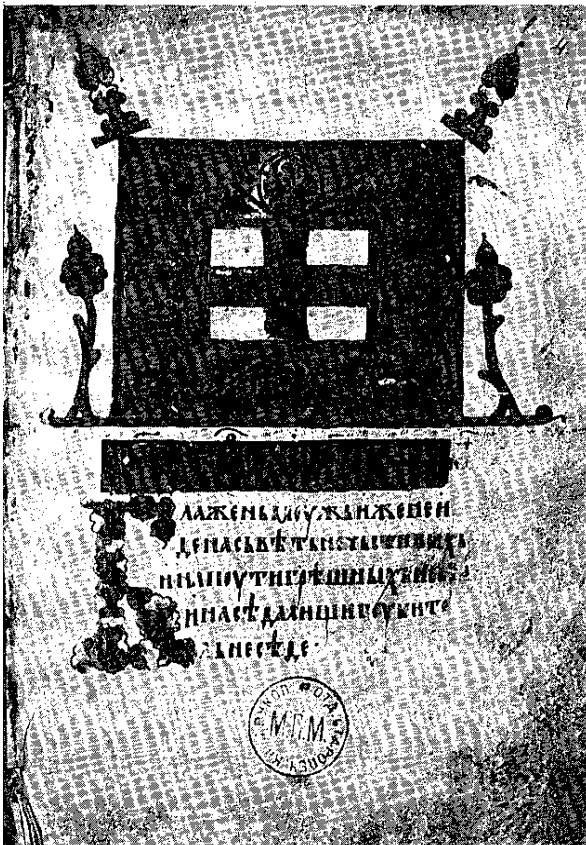
СВЕТОЗАР ДУШАНИЋ

У рукописном одељењу Државне библиотеке у Москви, у збирци Севастијанова, налази се илуминирани Псалтир, писан на пергаменту, српском рецензијом, у другој половини XIV века.¹

На основу аналогија у обради слова, украшавању иницијала, сликању илуминација, као и другим особеностима текста, Мара Харисијадис је дошла до закључка да је овај рукопис дело истог „преписивача, грешног Симеона, или Симона“, који је своје име забележио на рукописном Служабнику у Библиотеци Салтикова-Шчедрина у Лењинграду.²

На почетку овог Псалтира, изнад првог псалма, урађена је заставица са текстом писаним у лигатури: „Давида пророка и цара песн.“ Изнад заставице дат је правоугаони орнамент.

У његовој средини, на белом пољу, насликан је водоравно положен крст. У простору који омеђава крст уцртано је осам кружића са стилизованим цвећем.

У крсту, који се не одликује прецизношћу цртежа, исписан је запис у два реда, у хоризонталном и вертикалном правцу. Запис је забележен тајном буквицом. У хоризонталном реду налази се следећих десет слова: Г Ц Н Р А И Ц О Т Я. Вертикални ред је краћи. У њему су ова четири слова: Ё Я Е Ё. У угловима крста, са унутарње стране, исписани су иницијали ІѢ ХѢ НІ КѢ (Исус Христос побеђује).

Место и положај иницијала ІС ХС НІ КА одређују почетак и правац којим се мора ићи у разрешавању овог криптограма, а то значи да га треба читати одозго надоле.

Поред ове загонетне индиције, аутор криптограма је замислио још две, да би омогућио — или, са друге стране, отежао — његово разрешење. Прва се састоји у томе што бројчана вредност вертикално исписаних слова (Ё Я Е Ё) одређује које слово треба узети у ком-

¹ Захваљујем Катарини Мано-Зиси, археографу Народне библиотеке у Београду, која ми је скренула пажњу на овај криптограм и уступила његову фотографију. На основу те фотографије приступио сам његовом разрешавању.

² М. Харисијадис, *Раскошни византијски стил у орнаментима јужнословенских рукописа из XIV и XV века*, Београд 1972, 211—227. М. Харисијадис каже да је „преписивач, грешни Симон, који је радио на исписивању четири бугарска и пет српских рукописа (међу које спада и овај Псалтир) оставио више помена о себи, потписујући се као Симеон и као Симон“ (стр. 217). Није вероватно да он има два имена, Симеон и Симон. Уколико је заиста исти човек преписао, илуминирао или превео те рукописе, до појаве два имена могло је доћи у том случају ако је он, у току свог рада, примио малу, а потом велику схиму. То се дало утврдити датовањем тих рукописа. У овом раду о њему ће се говорити као „грешном Симеону“.

бинацију из хоризонталног реда. (Као што је познато, у грчком алфabetу и у старој ћириличкој азбуци слова имају бројчану вредност). Следећу енигматичну индикацију за разрешење овог криптограма његов састављач је нашао у примени такозваног „децималног кључа“ код замене слова.

Према том начелу, слова се замењују тако што се уместо слова које се налази у нешифрованом тексту стави друго слово, чија бројчана вредност даје — заједно са бројчаном вредношћу слова у нешифрованом тексту — збир 10, односно 100, или 1000. То значи, кад је у питању слово чија бројчана вредност не прелази 10, оно се замењује словом које — својом вредношћу — испуњава празнину између 1 и 10. Ако су, пак, у питању слова чија се бројчана вредност креће између 10 и 100, онда се ставља слово које даје — заједно са словом у запису — збир 100. Код слова где се вредност креће између 100 и 1000 замена се врши на тај начин да вредност слова у тексту — заједно са вредношћу слова које га замењује — износи хиљаду.³ Те околности одређују следећи поступак за разрешење овог криптограма

Прво слово у вертикалном реду је **€**. Његова је вредност 5. Према томе, треба почети са петим словом у хоризонталном реду, то јест са словом **А**, које има вредност 30. Да би се добио збир 100 неопходно је уместо слова **А** ставити слово чија је бројчана вредност 70, а то је слово **0**. Та два слова дају збир 100.

Друго слово у вертикалном реду је **А**. Његова је вредност 1. Оно налаже да се сада узме прво слово у хоризонталном реду, а то је **Г**. Његова је вредност 3. Да би се добио збир 10 потребно је написати слово **З**, чија је вредност 7. Слова **Г** и **З** односно 3 и 7 дају збир 10. Слово, **А** које се налази испод слова **А**, не припада вертикалном реду, већ хоризонталном, као што је претходно речено.

Треће слово у вертикалном реду је **Б**. Његова вредност је 2. Оно одређује да се у комбинацију узме друго слово из хоризонталног реда, а то је слово **Ц**. Његова је вредност 900. Да би се добио збир 1000 мора се написати слово **Р**, које има вредност 100. Та два слова дају износ 1000.

Четврто слово у вертикалном реду је **€**. Његова је вредност, као што је претходно казано, 5. Мада слово **€** одређује да се у комбинацију уврсти пето слово из хоризонталног реда, то овом приликом неће бити слово **А**, као у првом случају, већ ће у обзир доћи слово које је сада пето по реду, пошто су из „игре“ испала већ употребљена три слова

(**А**, **Г** и **Ц**). Вредност слова **€** је 200. Оно се замењује **0** (омегом), чија је вредност 800. Та два слова (**€** и **0**) дају збир 1000.

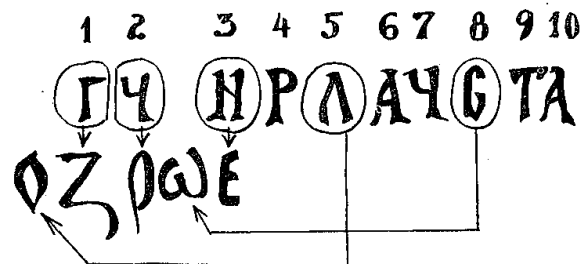
Чим се завршио циклус од „4 слова вертикалног реда“, криптограф није могао да понови исти поступак, јер је наишао на тешкоће, које говоре у прилог претпоставци да је реч о преводу једног грчког криптограма на српски. Главна тешкоћа састојала се у чињеници да је српски превод упола краћи од грчког оригинала. У грчком језику овај криптограм је морао имати 20 слова⁴, док у српском преводу, с обзиром на природу и особености српског језика, има само 10 слова. Сем тога, ситуацију је погоршала и замена гласова до којих је дошло приликом превођења, јер се грчке и српске речи не подударују у гласовном погледу. Дејство тих препрека осетило се нарочито у изговору и читању личног имена заступљеног у првој речи криптограма.

Ти су разлози принудили српског криптографа да после реализације првог циклуса напусти компликован први кључ. Избор следећих слова у запису он потчињава „децималном кључу“, изразито лакшем начину за шифровање.

Хибридносћ криптограма сведочи да „грешни Симеон“ није његов састављач, већ преводилац. Да је криптограм прво забележен на грчком језику указује и писање имена цара Хозроја. Код тог имена прво слово, **0**, написано је као омикрон, док је друго дато као омега (**0**), што прописује грчка ортографија, а не захтева словенска. По завршетку првог циклуса, групи „децималног кључа“ остало је следећих шест слова:

Н Р Я Ц Т Я

Прво слово које припада овој категорији налази се на трећем месту у хоризонталном реду. То је слово **Н**. Његова је вредност 50. Код састављања и разрешавања тајне буквице оно се често замењује словом **€**, као што се и слово **€** замењује словом **Н**⁵. У овом случају

³ Гласник Српске православне цркве 7. (Београд 1983) 132—133..

⁴ Χοσρως βασιλευς κυων.

⁵ Д. Костић, Тајно писање у јужнословенским ћириличким споменицима, Глас СКА, други разред 54 (Београд 1913) 43—45.

ту замену изискује завршетак имена од кога су претходно дата 4 слова, па се на тај начин добија цело име ОЗРОЕ.

Друго слово из ове групе налази се на четвртм месту у хоризонталном реду. Оно долази после слова **И**. То је слово **Р**. Његова је вредност 100. Да би се добило 1000, оно се мора заменити словом **Ц**, које има вредност 900. Та два слова, односно њихов збир, дају 1000. Слово **А**, ко је долази иза слова **Р**, не узима се у обзир, јер је раније употребљено. Иза слова **А** следи слово **Ѡ**. Његова је вредност 1. У разрешавању тајнописа оно се користи на два начина. Некад се замењује словом фита (**Ϟ**), које има вредност 9, а у другој прилици остаје као слово А. Код овог криптограма, по нахођењу аутора криптограма, оно остаје **Ѡ**.

Треће слово у групи налази се на седмом месту у хоризонталном реду, одмах иза слова А. То је слово **Ц**. Његова је вредност, као што је већ речено, 900. Да би се добила разлика до 1000, уместо њега се ставља слово **Р**, чија је вредност 100. Збир та два слова је 1000. Разрешењем ова три слова добија се реч ЦАР (**ϞΑΣΙΛΕΥΣ**) Слово **Г**, које следи, не узима се у комбинацију, јер је раније коришћено.

Девето слово у хоризонталном реду је **Т** Његова је вредност 300. Оно се замењује словом **Ψ** (пси), које има вредност 700. Та два слова дају збир 1000.

Десето слово у хоризонталном реду и последње у криптограму је **Ѡ**. Као и у ранијем случају, оно се не замењује, већ остаје као **Ѡ**. Разрешењем последња два слова добија се реч ПСА (**ΡϞΨΗΝ**).

Цео криптограм, разрешен, гласи: „ОЗРОЕ, ЦАР ПСА“.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Γ	Υ	Η	Ρ	Λ	Α	Υ	Ϟ	Τ	Ѡ
		↓		↓	↓		↓	↓	
		Ц		Α	Ρ		Υ	Α	

Карактеристике овог криптограма су разноврсне и оне га издвајају од осталих тајнописа примењиваних у православној црквеној средини. Не само што је његово разрешење отежано применом разних кључева, већ је и не-обично

због цртежа крста над заставицом, који је заменио лик псалмопевца Давида. Још више изненађују погрдне речи исписане у крсту.

Увредљиви израз „Озрое, цар пса“ јесте најчуднији део криптограма. Тај се текст без сумње односи на персијског владара Хозроја II (590—628), који је ратовао са византијским царем Ираклијем I (610—641). У току тих борби цар Хозроје II запалио је 614. године Јерусалим и однео Часни крст у Персију, где је крст остао 16 година (до 630), кад је, после неуспеха персијске војске, свечано враћен у Свети град.⁶

Пас се често спомиње у старозаветним књигама и увек у погрдном смислу. Он је презрена животиња најниже врсте. О њему се неповољно изражавају не само старозаветни писци већ и евенђелисти. У Јованову откровењу у исту категорију стављени су „... пси и врачари и блудници и крвници и идолопоклоници“ (глава XXII, стих 15).

Тај ружни текст, везан за цара Хозроја II, допушта претпоставку да је образац оваквог цртежа крста на псалтиру и речи у њему настао чак у VII веку. Иначе тешко је наћи други тренутак и открити други догађај који би својом актуелношћу довео до тако оштре изреке. Један број подударности иде у прилог овде изложеном тумачењу. Јерусалим је „град Давидов“, као што каже песник Духовске стихире на литији (гласа четвртог). Већина псалама у псалтиру су Давидови, као што стоји написано у заставици изнад првог псалма: „Давида пророка и цара песн.“ Град Давидов и псалми Давидови међусобно су проткани. Повреда једног, ударац је другоме. Зато није тешко схватити срибу аутора криптограма према владару који је, заслепљен верско-политичком мржњом, запалио Јерусалим и Часни крст у заробљеништво однео. После тога је и цар Ираклије, задахнут сличним осећањима, у знак освете, запалио Зороастров храм у Ганзаку, највећу светињу зороастризма.

Иницијали у крсту **ΙC ΧC ΠΙ ΚΑ** (Исус Христос побеђује) биће да се овом приликом односе на војне успехе цара Ираклија I над царем Хозројем II и Персијанцима и на победоносно враћање Часног крста из персијских руку.

Уколико би изнета претпоставка о времену постанка овог обрасца криптограма била тачна, она би сведочила о раној појави тајнописа код Грка (у VII веку).

Превод овог криптограма на српски језик (у XIV столећу) указивао би на могућност да је исти човек („грешни Симеон“, или неко други) том приликом дао и свој превод Псалтира, а не само превод овог криптограма.

⁶ Г. Острогорски, *Реформе цара Ираклија и ратови са Персијом и Аварима*, Историја Византије књ. VI. Београд 1969. 109—125.

Un rare exemple de cryptogramme

SVETOZAR DUŠANIĆ

La bibliothèque d'Etat à Moscou garde un psautier de la deuxième moitié du XIV-e siècle appartenant au recueil de Sébastianov. Le psautier est écrit sur le parchemin et la recension en est serbe.

Au début du psautier se trouve une vignette et au dessus de celle-ci il y a un ornement rectangle. Au milieu de l'ornement et de position horizontale on a dessiné la corix d'honneur sur laquelle se trouve un cryptogramme de dix lettres horizontales.

L'auteur du cryptogramme a usé quelques manières diverses pour que l'explication de son sens soit plus difficile. D'après sa complexité ce cryptogramme est un exemple très rare dans le genre de l'écriture secrète. La signification en est: *Hozroé, l'empereur des chiens*.

Ce texte péjoratif se réfère à l'empereur persan, Hozroé II (590—628), qui a lutté contre

l'empereur byzantin, Iraklis I (610—641). Au cours de ces batailles, l'empereur Hozroé a réussi à allumer Jérusalem et aussi a saisi la croix d'honneur qu'il a emportée en Perse en 614.

C'est en 630 que la croix a été renvoyée solennellement à Jérusalem.

Le blasphème de l'empereur Hozroé II sur la croix d'honneur est la cause d'un cryptogramme indigné. C'est ce que nous aide à deviner la date de l'origine du texte grec, le fait qui prouve l'apparition précoce de l'écriture secrète chez les Grecs (au VII-e siècle).

La traduction du cryptogramme à la langue serbe (au XIV-e siècle) nous fait croire que toutes les deux traductions (du cryptogramme et du psautier) tirent leur origine du même siècle.